

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta

Estera ali praznik usod

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti

Študentke: Petra Bergant, Nikita Holc, Sarah Jerebic, Lucija Korber, Barbara Pori,
Martina Slankovič, Anja Vrabl

Mentorici: red. prof. dr. Dragica Haramija, Mojca Redjko

Urednica: Mojca Redjko

Gradiva so pripravljena v sodelovanju s partnerskim projektom **Prvi prizor: gledališče kot prostor učenja simbolnih jezikov**. Izvaja ga Drama SNG Maribor s sofinanciranjem Evropske unije iz Evropskega socialnega sklada in Republike Slovenije.

Maribor, maj 2019

1 O PREDSTAVI

Mojca Redjko

Estera ali praznik usod

60 min, brez odmora

zasedba Petra Kavaš, Vitomir Vratarič

režiser Miha Golob

avtorica koncepta in dramaturginja Mojca Redjko

avtorica likovne podobe Sabina Šinko

izdelovalec opreme Milan Gal

tehnični vodji Sabina Šinko, Milan Gal

premier

Sinagoga Lendava, 17. november 2018

priporočena starost

9+

Dogajanje je umeščeno v čas pred drugo svetovno vojno in med njo, v predstavi pa teče tudi biblična zgodba. Deklica Estera živi srečno otroško življenje. V igrivo otroško raziskovanje začno vdirati posnetki Hitlerjevih govorov in alarmnih siren, ki s svojo grozečo napovedjo globoko zarežejo v dinamiko predstave. V brezskrbni otroški igri so uporabljene družinske fotografije dejanskih žrtev holokavsta, lendavskih Židov. Vzporedno teče pripoved o biblični kraljici Esteri, ki je z razkritjem svojega judovskega porekla rešila judovsko ljudstvo pred gotovo smrtjo. Kraljica Estera je prikazana kot tolažba, upanje in odrešitev. Deklica Estera mora spakirati kovček in na hitro zapustiti dom. To stori s krono na glavi in s podobo kraljice Estere v kovčku, kar nosi globoko sporočilno vrednost.¹

¹ Povzeto po: <http://www.lutkepupilla.si/lutkovne-predstave/estera-ali-praznik-usod/>. Dostop: 15. 5. 2019.

Estera ali praznik usod: Estera od blizu, osebni arhiv.

TEME

judovstvo – holokavst – nestrpnost – družbena angažiranost

MNENJE STROKOVNE KOMISIJE na spletni platformi Zlata paličica²

Estera ali praznik usod vzpostavi intimen in sugestiven kontekst, ki gledalce neposredno vpelje v gledališko situacijo in poveže v začasno skupnost. Praznovanje Esterine rešitve Judov uokviruje presečišče biblijske zgodbe, druge svetovne vojne, dokumentarnega in fiktivnega gradiva ter realnega časa in pozicije gledalcev. V spoju otroške igrivosti, simbolnih gest in spoštljivega vzdušja z občutjem posvečenosti uprizoritev subtilno pristopi do teme skozi vprašanje spomina. Z razporeditvijo prostora, elementi otroške igre, fotografijami ter povezovalnim likom igralka kot deklice Estere in pripovedovalke oddaljeno postane bližnje in družbeno osebno. Tema pregona Judov se razpre v širši razmislek in senzibilnost do zgodb, v katere vstopamo, o njihovi ponovljivosti in o moči, ki nam jo predajajo.

→ Nika Arhar, Martina Peštaj, Adriana Gaberščik

² <http://www.zlatapalicica.si/predstava/estera-ali-praznik-usod/>. Dostop: 21. 5. 2019.

O AVTORICI

Mojca Redjko³,

po izobrazbi profesorica slovenščine in angleščine, je strokovnjakinja na področju kulturno-umetnostne vzgoje. 20 let je poučevala na gimnaziji, ob tem delovala kot mentorica dijaške skupnosti, 16 let vodila Mladinsko kulturno-umetniško društvo Prva gimnazija, ustanovila šolski časopis, dijaški festival, predvsem pa še po več kot 20 letih dejaven sistem inovativnega učenja na področju gledališča, poimenovan Gledališka šola Prve gimnazije Maribor, kasneje dopolnjen s programom Druga scena Prvega odra. Z njima je izvedla 48 produkcij, naštela 22 narodnih in mednarodnih nagrad, organizirala 7 mednarodnih projektov in 11 festivalov, številna gostovanja, delavnice, seminarje idr.

Med 2009 in 2016, v obdobju prenove in selitve, je poslovno in umetniško vodila Lutkovno gledališče Maribor. Z umetniškim vodenjem je vzpostavila nove ustvarjalne in repertoarne standarde, gledališče se je v tem obdobju vzpostavilo kot eno najpomembnejših sodobnih lutkovnih središč v Evropi, utrdilo svojo priljubljenost in strokovno prepoznavnost, povečalo obisk v novi hiši ter prejelo 43 narodnih in mednarodnih nagrad, od tega tri zaporedne nagrade (grand prix) za najboljšo predstavo v celoti na nacionalnem lutkovnem bienalu (2011, 2013, 2015).

Od leta 2016 vodi projekt s področja kulturno-umetnostne vzgoje in razvoja občinstev, poimenovan *Prvi prizor: gledališče kot prostor učenja simbolnih jezikov*, v Slovenskem narodnem gledališču Maribor. Deluje kot programska sodelavka in producentka Festivala Borštnikovo srečanje, organizatorica posvetov, seminarjev in drugih dogodkov na presečišču umetnosti in izobraževanja (Kulturni bazar v regiji), je urednica (Melita Forstnerič Hajnšek, *Planet Carmina*), avtorica člankov (*Slikanica kot multimodalno izhodišče lutkovne uprizoritve, Prekipevajoča in brezbrežna ustvarjalnost*), prevajalka (Leo Lionni: *mali modri in mali rumeni*), lektorica in dramaturginja (*Akvarij*, Lutkovno gledališče Ljubljana; *Ester ali praznik usod*, Lutkovno gledališče Pupilla).

Za svoje delo je prejela mnoge nagrade in priznanja (npr. Transgeneracije, Teatralny koufar v Minsku, Študentski forum v Vilni).

³ Povzeto po: Sigledal, spletni portal slovenskega gledališča. Dostopno na spletnem mestu: http://sigledal.org/geslo/Mojca_Redjko [dostop dne: 23. 4. 2019].

O REŽISERJU

Miha Golob⁴

je gledališki in lutkovni režiser ter scenograf, ki je v minulih letih tako v tujini kot tudi doma prejel vrsto nagrad na področju lutkovne režije in avtorstva.

Diplomiral je gledališko in radijsko režijo na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo v Ljubljani. Za režijo diplomske predstave *Malomeščanska svatba* je leta 2001 prejel akademijsko Prešernovo nagrado in nagrado na mednarodnem festivalu gledaliških šol v Brnu.

Od leta 2000 je podpisal že preko 30 režij, pri tem pa je sodeloval s številnimi slovenskimi gledališči (Mestno gledališče ljubljansko, Slovensko stalno gledališče Trst, Slovensko ljudsko gledališče Celje, Mestno gledališče Ptuj, Slovensko narodno gledališče Nova Gorica, Lutkovno gledališče Ljubljana, Lutkovno gledališče Maribor, Slovensko narodno gledališče Maribor, Gledališče Glej ...). Režiral je tudi predstavo na avstrijskem Koroškem in v Narodnem gledališču Štip v Makedoniji. Za predstavo *Metamorfoze* v Narodnem gledališču Štip v Makedoniji je leta 2005 prejel nagradi na festivalu Slovanski venec v Moskvi in na festivalu antične drame v Bitoli. Pri nekaterih svojih predstavah je ustvarjal tudi kot scenograf.

Raziskuje uporabo materiala v okvirih lutkovnega gledališča, iz česar izhaja inovativen avtorski režijski pristop v predstavah *mali modri in mali rumeni* (LGM, 2014; nagrade za najboljšo režijo, igro in tehnologijo na mednarodnem festivalu PIF v Zagrebu 2015 ter za inovativen prenos slikanice na oder na Bienalu lutkovnih ustvarjalcev 2015) in *Akvarij* (LGL in Small Size, 2017).

Med letoma 2002 in 2006 je bil direktor in umetniški vodja Šentjakobskega gledališča v Ljubljani. Že vrsto let vodi seminarje in delavnice za ljubiteljske gledališke ustvarjalce, je pa tudi selektor za različne festivale in srečanja v okviru Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti. Sodeluje tudi pri televizijski produkciji.

⁴ Povzeto po:

Dragica HARAMIJA, Janja BATIČ: Pedagoška gradiva. *Leo Lionni: mali modri in mali rumeni*. Maribor: Lutkovno gledališče Maribor. Dostopno na spletnem mestu: <http://zlatapalicica.si/predstava/mali-modri-mali-rumeni/> [dostop dne: 23. 4. 2019].

Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti. Dostopno na spletnem mestu: http://www.jskd.si/gledalisce-in-lutke/delavnice_gledalisce/sezona_13_14/posebni_tretma_2013_2014.htm [dostop dne: 23. 4. 2019].

O AVTORICI LIKOVNE PODOBE

Sabina Šinko⁵

je diplomirala leta 1992 na Oddelku za likovno pedagogiko Pedagoške fakultete UM z likovno podobo lutkovne predstave D. Čeh: *Pepelka* (r. Edi Majaron, Lutkovno gledališče Maribor) pod mentorstvom mag. Brede Varl. 2010 ji je Univerza v Ljubljani podelila Priznanje za pomembna umetniška dela na področju gledališke in radijske umetnosti – lutkarstva. Zaposlena je na PF UM kot izredna profesorica za lutkarstvo, lutkovno oblikovanje ter gledališko scenske umetnosti. Leta 1993 je ustanovila Lutkovno gledališče Pupilla, ki se je razvilo v inovativno in uspešno lutkovno skupino. Ustvarja kot slikarka, ilustratorka, lutkovna scenografka, kostumografka in režiserka, občasno vodi lutkovne seminarje za vzgojitelje in učitelje ter ustvarjalne delavnice in lutkovne krožke za otroke. Likovno je opremila 36 lutkovnih predstav za otroke in odrasle, med njimi večkrat za gledališča: Mesebolt (Szombathely), Ciróka Bábszínház (Kecskemét), Griff (Zalaegerszeg), Vojtina (Debrecen), Lutkovno gledališče Maribor (npr. uspešnice *Pepelka*, *Rojstni dan*, *Jajce*, *Pitiu in Ponka*, *Kocke*, *O vili, ki vidi v temi*) in seveda za domače LG Pupilla (med drugim *Žaba*, *Sedem pik*, *Zadnji polet ali Princ kopastih ovčic*, *Papirnati vojak*, *Zoopotniki*, *Cokmok*, *Pu*, *Smehljajoče jabolko*, *Cikus GANIBILO*, *Mala kokoška peče kruh*, *Peteršiljka*, *Babu*, *Ko oprem oči*, *Estera ali praznik usod* idr.).

Imela je 16 samostojnih (npr. *Velika pregledna razstava*, Galerija Muzej Lendava; *Obrazi*, Center Bánffy, Lendava; *Od skice do lutke*, Bežigradska galerija, Ljubljana; *Csak képek*, Szombathely; *Orczy galéria* in *Galerija Forrás*, Budimpešta, Veleposlaništvo Republike Madžarske v Ljubljani idr.) in 10 skupinskih likovnih razstav, med njimi so mednarodni *Ex Tempore* (Grožnjan, Piran, Ptuj; 6 nagrad, med njimi 3 odkupne), *Haute couture S/S 18: fashion illustration*, *Showstudio collections* (London), *Bagl Art Affair* (Kunstmese Berlin), *quadriART* (Eagl Gallery Berlin) in pregledne skupinske razstave pomurskih umetnikov. Njena zadnja dela so na ogled v spletni galeriji Saatchi Art.

Ilustrira knjige za otroke ter naslovnice knjižnih zbirk (npr. *Piramida*, *Založba Litera*), njeni akvarelni portreti so del prepoznavne likovne opreme kakovostnih knjižnih izdaj. Za svoje delo je prejela nagrade za kulturo PMNS (2007) in Občine Lendava (2006, 2018).

⁵ Povzeto po osebni dokumentaciji: Biografija Sabina Šinko.

O GLEDALIŠČU⁶

Lutkovno gledališče Pupilla

iz Lendave deluje od leta 1993 pod vodstvom slikarke, ilustratorke, lutkovne scenografke in predavateljice Sabine Šinko. Njihove osnovne dejavnosti so ustvarjanje in igranje lutkovnih predstav, izdelovanje lutk, mask in kostumov po naročilu, izvajanje ustvarjalnih delavnic ter organizacija prireditev za otroke. Skupino sestavljajo dva igralca in igralka (jedro: Petra Kavaš in Vitomir Vratarič), glasbenik, lutkovna scenografka in tehnični sodelavec, ki se jim pridružujejo projektni sodelavci.

Pri ustvarjanju predstav sodelujejo z mednarodno uveljavljenimi ustvarjalci (npr. László Rumi, Éva Lábadi, Rita Bartal Kiss, Ilona Nagy, Viki Rab). Do sedaj so pripravili 21 predstav, ki so jih igrali po različnih gledališčih, festivalih, šolah in vrtcih po Sloveniji in v tujini, največ v Italiji in na Madžarskem.

Naklonjeni so eksperimentalnemu pristopu, ki temelji na raziskovanju tradicionalnih in novih lutkovnih tehnik, na raziskovanju različnih materialov, zmeraj uporabljajo izvirne likovne podobe in glasbo. Prednost dajejo predstavam za otroke, v zadnjih letih se precej usmerjajo v ustvarjanje za najmlajše (t. i. small size predstave za otroke od leta in pol do treh let starosti).

Estera ali praznik usod je njihova prva ambientalna (site-specific) predstava, umeščena je v Sinagogo Lendava.

Grafična podoba predstave *Ko odprem oči* (Sabina Šinko za LG Pupilla), Arhiv LG Pupilla.

⁶ Povzeto po: Lutkovno gledališče Pupilla. Dostopno na spletnem mestu: <http://www.lutkepupilla.si/> [dostop dne: 23. 4. 2019].

2 PO PREDSTAVI

Pogovor po predstavi naj se usmerja v spodbudo za izražanje celostnih vtisov, šele postopoma naj se dotika posameznih uprizoritvenih elementov. Otroke spodbujajmo k izražanju vtisov in opisovanju tistih elementov, ki so jih posebej močno nagovorili. Pozorno poslušajmo in sledimo temi, kot jo sami razvijajo. Dovolimo jim (neopazno spodbujajmo) njihovo medsebojno debato, v njej bomo prepoznali elemente, ki so jih pritegnili, hkrati pa dojel njihovo razumevanje primerljivih motivov v življenju.

Pozor: Nič, kar gledalci doživijo, ni narobe! Umetnost je odprta forma, ki dopušča subjektivne razlage.

Kakšni so vaši vtisi o predstavi?
Se vas je kaj še posebej dotaknilo?
Kako se predstava povezuje z muzejem?
Kaj vam sporoča predstava?
Ali je sporočilo še vedno aktualno?

OSEBE⁷

Kateri liki se pojavijo v predstavi?

Kako jih doživljate?

Kako predstavijo svoje življenje? Kaj izvemo o njem?

Kaj liki sporočajo z nebesednim izražanjem (igranje, plesanje, skrivanje, fotografije ...)?

Estera (judovska kraljica)

V Esterini knjigi, ki sodi v tretji del judovske Tanake ter predstavlja eno izmed knjig Stare zaveze krščanske Biblije, je pripoved o zaroti proti Judom v času kralja Ahasverja. Estera je judovska deklica, ki je v otroštvu izgubila starše in je zanjo skrbel stric Mordohej. Mordohej je bil kraljevi pisar perzijskega kralja Ahasverja, ki si je Estero zaradi prelepega videza in značaja izbral za ženo, ne da bi se menil za njeno poreklo.

Nekoč bi se moral Mordohej pokloniti hudobnemu podkralju Hamanu, a se mu, ker se Judje klanjajo samo bogu, ni želel. Haman se je Mordoheju maščeval tako, da je ukazal pomoriti vse Jude v kraljestvu in zapleniti njihovo premoženje. Dan usmrtitve vseh Judov je določil z žrebom (hebr. 'pur'). Pred temi zlonamernimi Hamanovimi naklepi je judovsko ljudstvo rešila kraljica Estera, ki je stopila pred kralja, razkrila svoje poreklo in rešila sebe in svoje ljudstvo pred množičnim pobojem. Kralj Ahasver je namesto Judov dal obesiti podkralja Hamana, Judje pa so se na usodni dan smeli braniti.

V predstavi to Estero predstavlja punčka, historična dekliška lutka s svetlimi kodrastimi lasmi in ljubkim obrazkom, s kakršnimi so se igrale deklice na sredini 20. stoletja. Estera svoj strah obvladuje tako, da ga prenese na punčko (psih. prehodni objekt) in jo skuša potolažiti s pripovedovanjem zgodbe o pogumni kraljici Esteri.

⁷ Povzeto po:

Lutkovno gledališče Pupilla. Dostopno na spletnem mestu: <http://www.lutkepupilla.si/lutkovne-predstave/estera-ali-praznik-usod/> [dostop dne: 14. 5. 2019].

Jehovove priče. Dostopno na spletnem mestu: <https://www.jw.org/sl/publikacije/knjige/biblijske-zgodbe/5/kraljica-estera/> [dostop dne: 14. 5. 2019].

Sinagoga Maribor. Dostopno na spletnem mestu: <https://www.facebook.com/Sinagoga.Maribor/photos/a.346524685458013/1434296293347508/?type=3&theater> [dostop dne: 14. 5. 2019].

Estera (lendavska deklica)

Estera je v predstavi deklica, ki v času pred drugo svetovno vojno živi varno, udobno in veselo otroštvo. Iznenada začne doživljati nerazumljivo odtujevanje okolice in posledični strah pred neznano grožnjo. Ko se sreča z nevarnostjo, se prestraši, a kljub temu ravna pogumno, dobrosrčno in pravično.

Družina v znamenju judovske tradicije vsako leto praznuje purim, ki velja za veseli praznik usod in svetlobe, slavi pa osvoboditev Judov izpod Hamanove oblasti. Bistvo praznika je **biti srečni skupaj**. Mala Estera v predstavi pomisli, da bi purim lahko znova obudil veselje in slogo v čudnih in temačnih časih, zato se pripravi na praznovanje z maskiranjem, petjem, rajanjem in pojedino. A na Esterino slavje nihče ne pride, saj Judje v kaotičnem hrupu pakirajo kovčke, nejudovski prijatelji in sosedje pa si ob tem zatiskajo oči. Tudi Estera na hitro spakira in se s kovčkom v roki še zadnjič obrne proti domu, seže po kraljevski kroni, si jo nadene na glavo in odide. Esterino dejanje poudarja upanje, pogum in potrebo po angažiranosti in informiranosti ter osebno odgovornost posameznika.

Deček

Esterin nejudovski vrstnik in prijatelj, ki v predstavi nima imena (sploh je predstava besedno skopa, razen v delu pripovedi biblijske zgodbe), se z Estero rad igra, skupaj preživljata brezskrben prosti čas. V svojih igrah se ne menita za kulturne, verske ali nacionalne razlike – skozi igre vlog (na osnovi fotografij iz življenja lendavskih Judov) podoživljata družinske in prijateljske dogodke: igrata se šolo, vozita avto, peljeta se na izlet, privoščita si partijo tenisa, igrata se judovske otroške igre ...

Nato skupaj doživljata tudi zgodovinske spremenbe, ki jih kot otroka ne razumeta. Najprej jih skušata razvozlati skupaj, Deček deluje zaščitniško, a kmalu se začne umikati in odmikati, dokler Estere ne »pusti na cedilu«. Otrok ni kriv – tak vzorec je prepoznal doma in mu sledil po navodilu odraslih.

Dečkov razvoj predstavlja razvoj javnega mnenja v ustrahovani skupnosti: nad ljudmi visi neizrečena grožnja, ki jih potiska v ignoranco, otopelost in brezbržnost. Osebna in družbena odgovornost civilizirane skupnosti se podredita naravnemu nagonu preživetja in žrtvujeta (predtem razosebljene) najšibkejše – zaničevane, razvrednotene in razčlovečene.

LIKOVNA PODOBA⁸

Prizorišče

Predstava je nastala z mislijo na poseben prostor, v tem primeru na lendavsko sinagogo. Takim predstavam rečemo *predstave prostora* (tudi ambientalne ali 'site-specific' predstave), saj prostor oblikuje in narekuje pristno vzdušje. K temu v predstavi *Estera ali praznik usod* pripomorejo tudi avtentično pohištvo, vzorci, dekoracija in barve, ki sledijo historični liniji, vendar v stilizaciji, ki omogoča ugledališčenje zgodbe. Povezovalno načelo med vsebino in prostorom temelji na želji oživitve muzeja in vzpostavitve osebnega, intimnega odnosa do preteklosti, ki ga omogoča pripovedovanje zgodb (t. i. storytelling).

Scenografija

Scenografija je eno izmed področij gledališke umetnosti, ki je izjemno pomembno za gledalčevo doživljanje gledališke uprizoritve. Čeprav na prvi pogled morda ni scena tista, ki najbolj pritegne pozornost, je v resnici zaslužna za vzdušje, brez katerega bi gledališka predstava bila suhoparna in težko razumljiva. V predstavi lahko opazimo celo paleto scenografskih elementov, ki zgodbi dajejo vsebino, npr: komoda kot miniaturno gledališče, stoječa svetilka v vlogi odrske osvetljave, starinski radijski aparat kot glasnik družbeno-političnih sprememb in hkrati biblični dvor; stol kot prestol ipd. Scenografija nam občutke in razumevanje priključuje s podporo kostumov, zvoka, v katerega spada tudi tišina, s svetlobo in odrskimi rekviziti.

Poseben pomen v predstavi ima projekcija, ki skozi simbolne slike prikazuje asociativno povezavo med obema pramenoma – biblično in vojno (druga svetovna vojna).

Kostumografija

Igralec je oblečen v klasična deška oblačila, značilna za čas prve polovice 20. stoletja. Igralka je prav tako oblečena v oblačila, ki spominjajo na ta zgodovinski čas: preprosta dekliška obleka nevtralne barve, črne dokolenke in klasični športni čevlji na vezalke.

Lutka kraljice Estere (iz mitičnega sveta) je oblečena v svetla oblačila z volančki, med pripovedjo zgodbe o kraljici Esteri deklica lutko ogrne z zlatim pajčolanom.

⁸ Po predlogi Mojce Redjko.

Rekviziti in lutke

Opaziti je najrazličnejše rekvizite, ki imajo konkretno vlogo, mnogi med njimi pa tudi močan simbolni pomen (posodice, skledice, čaše, skrinjica, miniaturno pohištvo, ropotulja, pesek, kamenči idr.). Simbolni predmeti so uporabljeni na lutkovni način – animirani so s premikanjem, spreminjanjem pomenov in z zvokom.

Skozi vso predstavo lahko opazimo kovček, ki spreminja vlogo, od »zakladnice« različnih reči ob začetku predstave pa do slovesa od doma na koncu predstave, kjer ponazarja paniko in izgubo, ko Estera na hitro pakira svoje najljubše malenkosti.

Opazen element je tudi krona, ki v osnovi spada v zgodbo o biblični Esteri, vendar jo igralka uporabi tudi ob koncu predstave, ko mora na hitro zapustiti dom, a se vendarle vrne po kronico, ki predstavlja upanje.

Pozornost pritegnejo mnoge fotografije, ki si ju igralca ogledujeta ob začetku predstave, podajata jih tudi gledalcem. Pristine fotografije, posnete ob začetku 20. stoletja, predstavljajo judovske družine. Ta motiv je spretno vpeljan že pred vstopom v dvorano, ko se v majhnih »kontingentih« fotografirajo gledalci. Na tak način se vzpostavi živa izkustvena povezava med zgodovinskimi in aktualnimi portreti.

Pomembno vlogo igra tudi punčka, ki jo igralka uporablja kot lutko, tako v starodavni zgodbi kot tudi v zgodbi sodobne zgodovine. Opaziti je moč mnogo židovskih tradicionalnih predmetov, med drugim vrtavko ali dreidl.

Med rekviziti smo lahko opazili tudi kamne. Judje namreč poznajo zelo star simbolni običaj urejanja in krašenja grobov. Na grob polagajo kamenčke namesto cvetja, kar predstavlja spoštovanje in spominjanje na pokojnika. Kamne so nekoč polagali na vrh gomile in tako gradili grob. Danes je ta običaj ohranjen predvsem v simbolni vlogi, lahko pa nam je navdih za manj potrošniško ureditev groba.⁹ V predstavi so kamenčki namerno »zlorabljeni« - uporabljeni so za prikaz smrtonosnega Hamanovega žreba.

Med znaki zaznamo Davidovo zvezdo in svastiko v popolnem medsebojnem nasprotju.

Svetloba

S svetlobo je ponazorjeno vzdušje. Močnejša svetloba je prisotna med igro, ki predstavlja vesele trenutke življenja; poltema ob koncu predstave, ko Estera v naglici odhaja, daje občutek zmedenosti; popolna tema se pojavi takrat, ko preži nevarnost.

⁹ Spletna stran <https://www.pogreb-ni-tabu.si/2015/10/namesto-cvetja-in-svec-polaganje-kamnov-na-grob/>; [dostop dne: 20. 5. 2019].

Opazimo tudi različne projekcije in svetlobne igre, ki v predstavo vnesejo dinamiko, spremljajo pa pripoved o judovski kraljici Esteri, ki jo pripovedovalka animira tudi s sojem luči ročne svetilke.

Oprema predstave – namig na muzejsko postavitev, Arhiv LG Pupilla.

ZVOK

V predstavi so pomembni tišina, glasba in drugi zvoki.

Ob prihodu smo priča petju glavne igralko, ki si mrmra francosko otroško pesmico, ki so se jo v začetku 20. stoletja učili v premožnih družinah in je v smislu naivno uporniška.

Tišina je še posebej opazna in simbolična ob začetku predstave, ko igralec spušča gledalce v prostor. Tišino prekinjajo njegovi ostri vzkliki, ki režejo v uho. Vse to pripomore k vzpostavljanju dramatičnosti.

Slišimo lahko igranje glasbe iz radia. Radio igra popularno glasbo iz poznih tridesetih let prejšnjega stoletja, nato slišimo nekaj judovskih napevov, med katere vse pogosteje vdirajo militaristične pesmi.

Na koncu v izpraznjenem prostoru slišimo otožno judovsko popevko v hebrejščini, ki govori o lepih preteklih dneh sreče.

Če za trenutek odmislite zgodbo, kateri drugi elementi v predstavi pričarajo vzdušje?

Kako razumete igro s svetlobo?

Kakšne občutke so v vas vzbujali zvočni posnetki?

Kaj predstavljata krona in pajčolan, ki ju nosi judovska kraljica Estera?

Kateri motivi se pojavljajo na projekciji?

3 RADOVEDNOST

JUDJE¹⁰

(**Júdi**, tudi **Žídje** in **Žídi**, kar velja za manj primerno) (hebrejsko יהודים, *jehudim*) so etnično-verska skupina, nastala na območju Bližnjega vzhoda. V judovstvu je pomembno razmerje med genetsko, versko in kulturno komponento. Poleg samoopredelitve pripadnosti so pomembna verska in pravna pravila sprejema.

Stara judovska kultura je nastala kot nadaljevanje predzgodovinske kulture Kanaancev na področju sedanjih Izraela, Palestina, Libanona in Sirija. Večina Judov živi izven zgodovinske domovine vse od porušitve prvega Salomonovega templja v 6. stoletju pr. n. št. Razkropili so se najprej po bližnjih deželah, kasneje po rimskem cesarstvu. Tudi v srednjem in novem veku so se Judi veliko selili, največ zaradi preganjanja. V Hitlerjevi Nemčiji ter v zasedenih in pridruženih (kvizlinških) državah so doživeli množični pobjoj: holokavst. Številčno si judovstvo še ni opomoglo. Približno 40 % (6 milijonov) Judov živi v judovski državi Izrael, ostale večje skupnosti se nahajajo v ZDA (okoli 5,2 milijona) in po Evropi.

Pisni temelji: Tora (pet Mojzesovih knjig, tudi Pentatevh, Peteroknjižje, Tanak), Talmud, Kabala.

Obredje: sinagoga, rabin, bar micva, košer ...

Jeziki: hebrejščina, jidiš, ladino.

Prazniki: šabat, roš hašana, jom kipur, sukot, hanuka, pesah, šavout, purim.

Simboli: Davidova zvezda, menora, mezuzah, hanukija, tefilin (filakterije), brit mila.

Žid = Hebrejec = Jud ≈ Izraelit ≠ Izraelec

Judje v Sloveniji

V pozni antiki se je del Judov naselil na meji slovenskega etničnega prostora v tedaj razviti Akvileji (Ogleju) in Gradežu, kjer naj bi bili organizirani domnevno večji judovski

¹⁰ Povzeto po:

<https://www.britannica.com/topic/Jew-people>; [dostop dne: 25. 5. 2019].

<http://www.sinagogamaribor.si/slo/dediscina/judi-na-slovenskem/>; [dostop dne: 25. 5. 2019].

skupnosti, medtem ko so Judi na slovenskem etničnem ozemlju v pisnih virih omenjeni šele v 9. in 10. st., ko se intenzivneje razvijata promet in trgovina tudi na večje razdalje. V 10. in 11. stoletju nastajajo v vzhodnoalpskem prostoru judovske vasi in t. i. judovski kraji (Judendorf, Judenburg, Judenberg, Judengraben, Ždovlje, Ždovše ali Ždinja ves/vas), a te večinoma trgovske postojanke do konca 12. stoletja zamrejo oziroma pridobijo trške pravice. Od tega časa se Judi naseljujejo v večjih trških naselbinah in porajajočih se mestih, najprej na Koroškem, nato na Štajerskem. Po nemško zvenceh imenih sodeč, so se v naše kraje priselili porenški Judi.

Judi so se tudi na Slovenskem ukvarjali zlasti s trgovino in posojilnimi posli, sestavljali so zelo mobilen sloj prebivalstva. Pogosto so se selili med mesti, kjer so imeli razvejene poslovne stike in sorodstvene vezi: v srednjeveški Maribor na primer so se priseljevali Judi iz Ljubljane, Celja, s Ptuja, iz Radgone, Gradca in iz krajev, kamor so se selili tudi mariborski Judi.

Ob koncu srednjega veka je cesar Maksimilijan I. z odlokoma izgnal Jude s Koroške in Štajerske (1496/97), leta 1515 so bili Judi pregnani še s Kranjske. V stoletjih, ki so sledila srednjeveškemu izgonu, so Judi sicer vzdrževali gospodarske stike z deželami, od koder so bili pregnani, vendar se na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem zaradi prepovedi niso več stalno naseljevali. Šele v 18. stoletju so se pričeli ponovno priseljevati v slovenske dežele, tedaj se je največ Judov naselilo v Prekmurju, ki je pripadalo ogrskemu delu avstro-ogrske monarhije.

Judovska skupnost v pokrajini ob Muri je dosegla vrh ob koncu 19. stoletja in bila nato v prvih desetletjih 20. stoletja najbolj vplivna in dejavna na celotnem slovenskem ozemlju. Žal je bila uničena med drugo svetovno vojno, ko so tudi slovenski Judi doživeli veliko preganjanje in uničenje v zloglasnih uničevalnih koncentracijskih taboriščih. Vojno morijo so preživeli le redki Judi, ti so se po vojni sicer vrnil v Slovenijo, a nato bodisi emigrirali bodisi se javno niso več opredeljevali za Jude. Judi na Slovenskem so bili tudi z ukrepi povojnih oblasti potisnjeni na rob javnega življenja in zgodovinskega spomina.

Leta 2002 naj bi bilo po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije v Sloveniji živelo 28 Judov po narodnosti in 99 pripadnikov judovske veroizpovedi, medtem ko naj bi po nekaterih neuradnih ocenah na Slovenskem še živelo 300–500 ljudi judovskega porekla. Krovna organizacija Judov v Sloveniji je Judovska skupnost Slovenije s sedežem v Ljubljani.

HOLOKAVST¹¹

Namen predstave ni prikaz holokavsta, ampak dejstvo, da vsak posameznik s svojim delovanjem v družbi prispeva k nastanku situacije, kot je bil holokavst. Vendar pa je treba za razumevanje predstave holokavst poznati.

Termin **holokavst** uporabljamo za poimenovanje načrtnih pobojev Judov v času druge svetovne vojne. Pogosto se pojavlja tudi izraz *genocid*. Ta pomeni iztrebljanje naroda, a ni vezan le na Jude in na čas druge svetovne vojne. Kot začetek holokavsta je najpogosteje navedeno leto 1939, konča pa se s koncem druge svetovne vojne leta 1945.

Vzrok holokavsta je t. i. *antisemitizem*, ki pomeni izločitev (iz družbe) in preganjanje Judov. Njegove korenine so rasistične, saj deli človeštvo na nadljudi in podljudi. Antisemitizem se začne v času vzpona nacizma leta 1933 krepiti, svoj vrh pa doseže s poboji v času druge svetovne vojne. Judje so v Nemčiji od jeseni 1938, pozneje pa tudi na vseh zasedenih ozemljih, imeli vedno manj pravic. Nacisti so jim odvzeli podjetja, trgovine, zlatnino, denar, umetniška dela, razveljavili so njihove diplome itn. Po 1. septembru 1939, ko se je zgodil napad na Poljsko, so jim odvzeli radijske aparate, telefone, omejili so jim gibanje, niso smeli voziti avtomobilov, pozneje niti koles, niso se smeli prevažati z javnimi prevoznimi sredstvi, niso smeli imeti domačih živali, niso smeli obiskovati knjižnic, gledališč ... Tisti Judje, ki niso uspeli ali niso želeli pobegniti iz okupirane Evrope, so bili kmalu preseljeni v t. i. geta, od tam pa večinoma v koncentracijska taborišča, kjer jih je čakala smrt.

Holokavst v koncentracijskem taborišču Auschwitz

Po podatkih je v času druge svetovne vojne v evropskih taboriščih umrlo enajst milijonov ljudi, od tega približno šest milijonov Judov. Auschwitz je bil ustanovljen aprila leta 1940. Interniranci, ki so preživeli vožnjo do taborišča in so bili razvrščeni v skupino za delo, so morali kovčke pustiti ob progi, nato so šli skozi stavbo, imenovano savna. Tam so jim odvzeli vse osebne predmete, v naslednji sobi so se morali sleči. Sledilo je striženje, nato vtis številke na roko. S vtisom številke so človeku odvzeli ime in ga tako popolnoma razčlovečili. Sledila je dezinfekcija, v zadnji sobi so dobili zaporniška oblačila.

¹¹ **Vir:** Dragica HARAMIJA, 2010: *Holokavst skozi otroške oči*. Murska Sobota: Franc-Franc, Knjižna zbirka Redkosti.

Življenjska doba internirancev je bila v povprečju dva do tri mesece. Delati so morali po enajst ur na dan, njihova vsakdanjost pa sta bili tudi dolgotrajno stanje na apelih in lakota. Podatki kažejo, da je do 90 odstotkov ljudi iz prihajajočih transportov takoj bilo označenih kot dela nezmožni. Te ljudi so takoj nagnali v plinske celice, kjer so jih zaplinili. Tistim, katerih delovno silo naj bi še izkoristili, je bila namenjena enaka usoda, ko so jih izčrpali. Ljudi so uplinjali s strupom, ki se je imenoval Ciklon B. Šest kilogramov tega strupa je lahko po izjavi komandanta Hössa, ki je v nekaj časa vodil taborišče, umorilo do 1.500 ljudi, a po izjavi istega človeka so samo v Auschwitzu porabili več kot 20.000 kilogramov omenjenega strupa. V Auschwitzu je delovalo pet krematorijev. Po podatkih, objavljenih v uradni znanstveni monografiji Državnega muzeja Auschwitz, ugotavljamo, da so lahko dnevno zažgali 4.756 trupel. V plinski komori so v dvajsetih minutah lahko naenkrat uplinili 2.000 ljudi.

Otroci v Auschwitzu

Podatke o otrocih je zbrala Helena Kubica, objavljeni pa so v uradni znanstveni monografiji muzeja, ki stoji na mestu nekdanjega taborišča, poimenovani *Auschwitz Nazi Death Camp*. Selekcija otrok se je začela že pred prihodom v taborišča: nekatere so ubili že v getih, tiste, ki so bili primerne zunanosti, so germanizirali, jih poslali v Nemčijo k družinam, večino so poslali v taborišča. V Auschwitzu je bilo registriranih okrog 234.000 otrok in mladostnikov. Kubica v omenjeni uradni monografiji piše, da je »bila usoda deportiranih otrok tragična. Judovske otroke so, skupaj s starejšimi ljudmi, hendikepiranimi ljudmi in vsemi drugimi, nesposobnimi za delo, večinoma ubili takoj ob prihodu.« Tragične usode so bili deležni tudi tisti, ki so bili izbrani za medicinske poskuse, teh je bilo nekaj sto (vključno z dvojčki). V ohranjenih dokumentih je vpisanih tudi 680 novorojenčkov, ki so se rodili v Auschwitzu. Do sredine leta 1943 so jih večinoma takoj pobili, pozneje so jih sicer pustili pri življenju, izjema so otroci Judinj, te so namreč ubili takoj. Tudi tisti otroci, ki so jih pustili pri življenju, so kasneje pogosto umrli zaradi slabih življenjskih razmer in podhranjenosti.

Čeprav so se zaporniki trudili za otroke (priskrbeli so jim npr. debelejša oblačila, dodatne odeje, kakšen dodatni obrok hrane), ti niso bili v samem ustroju taborišča nikakršna izjema. Pred osvoboditvijo Auschwitza so večino otrok uplinili ali jih poslali v druga taborišča, osvoboditev je v taborišču dočakalo manj kot 600 otrok. Vsi preživeli so za vse življenje zaznamovani z boleznimi in psihičnimi travmami.

Osvoboditev Auschwitza

Auschwitz je bil osvobojen 27. januarja 1945. Generalna skupščina Združenih narodov je razglasila 27. januar kot mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta. Spominski dan obeležujemo tudi v Sloveniji, saj so tudi Slovenci v času druge svetovne vojne trpeli in umirali v nacifašističnih koncentracijskih taboriščih.

Lendava in Auschwitz

Po obdobju turških vpadov so se na geografsko in gospodarsko strateškem ozemlju sedanje Lendave začeli naseljevati Judje, njihovo število je vztrajno naraščalo. Večinoma so se bili lendavski Judje premožni trgovci, obrtniki, lastniki industrijskih obratov, ustanovitelji hranilnic, gostilničarji, žganjarji, medicinarji, pravniki, zdravniki. Močno so podpirali izobraževanje, leta 1850 so odprli judovsko šolo, ki je delovala vse do leta 1921, ko je bilo v Lendavi 322 Judov (nato je njihovo število začelo upadati). Dolgoletna, zadnja in uspešna učiteljica v njej je bila gospa Hermina Brünner, rojena Löwenstein. Zadnji rabin je bil Mor Lowy.

Po letu 1941 so začeli tudi lendavske Jude šikanirati in jim postopoma odvzemati pravice. 26. aprila 1944 so madžarski žandarji v lendavski sinagogi zbrali okoli 120 lendavskih Judov, kolikor jih je še ostalo v kraju. Naslednji dan so jih nepovratno odpeljali, večino v Auschwitz. To grozovito dejanje pomeni bliskovit konec judovske skupnosti v Lendavi. V pred leti obnovljeni lendavski sinagogi deluje skromen judovski muzej, v Dolgi vasi je ohranjeno judovsko pokopališče, hiše ne Glavni ulici pa nemo (in pomenljivo) pričajo o bleščeči meščanski preteklosti, ki se ne bo nikoli povrnila.

Kaj obeležujemo 27. januarja? Koga oz. česa se na ta dan spominjamo?

Ali ste brali knjigo ali gledali film, ki obravnava holokavst?

Katere asociacije se vam porodijo ob besedi holokavst?

Kako ste se počutili pred vstopom v gledališki prostor, ko so vas razporejali v skupine?

PRAZNIK LUČI¹²

Praznik luči ali **hanuka** je pomemben judovski praznik, s katerim Judje obujajo spomin na obnovo in ponovno vzpostavitev delovanja jeruzalemskega templja v času makabejskih vojn v 2. stoletju pred našim štetjem. Predstavlja slavljenje zmage Judov Makabejcev nad pogansko helensko-asirsko vojsko Antioha IV., prav tako pa tudi posvetitev t. i. Drugega hrama, ki je bil oskrunjen med helensko-asirsko okupacijo Jeruzalema. Legenda govori, da naj bi bilo na ta zadnji dogodek v vojni zalog oljčnega olja, ki je bil nujna sestavina za pravilno opravljanje bogoslužja v templju, dovolj le še za en dan. Kot po čudežu pa je olje zadostovalo za celih 8 dni, ravno prav, da so lahko pripeljali nove zaloge. To so Judje razumeli kot čudež, zato hanuka opominja vernike, naj čudeže iščejo v svojem vsakdanu.

Judje po vsem svetu spomin na ta čudež obujajo tako, da vsak večer prižgejo dodatno svečko (navadno z desne proti levi, od vzhoda proti zahodu) na posebnem svečniku, imenovanem **hanukija** ali **hanuka menorah**. Najprej se prižge sveča, ki stoji na sredini, imenuje se sveča služabnica, z njo se prižigajo preostale sveče. Prižiganje sveč na svečniku tako predstavlja osrednje dejanje praznovanja, pri čemer se recitirajo blagoslovi, med njimi tudi: »Blagoslovljen si ti, Gospod, naš Bog, kralj sveta, ki si nas posvetil s svojimi zapovedmi in nam zapovedal prižgati svečo za hanuko«.

Svečnik hanukija z devetimi kraki¹³

¹² Povzeto po:

Klemen JELINČIČ BOETA, 2010: *Uvod v judovstvo*. Celje: Celjska Mohorjeva založba. 154–155.

Jewish Virtual Library. Spletna stran <https://www.jewishvirtuallibrary.org/hannukah>; dostopno 23. 4. 2019.

Tanja MOJZER, 2013: *Veste, kaj je to hanuka?* Spletna stran <https://otroski.rtvslo.si/bansi/prispevek/219>; dostopno 23. 4. 2019.

¹³ Spletna stran <https://sl.wikipedia.org/wiki/Hanuka#/media/File:Hanukia.jpg>; dostopno 23. 4. 2019.

Praznovanje hanuke se prične 25. kisleva po hebrejskemu koledarju (mesec kislev ima lahko 29 ali 30 dni), po gregorijanskem koledarju je to čas med koncem novembra in koncem decembra. Praznik luči traja 8 dni (do 2. ali 3. teveta).

V preteklosti so na ta praznik otrokom dajali simbolično žepnino, danes večinoma darila. Jedo se krofi ter predvsem hrana, cvrta v olivnem olju, kar naj bi simboliziralo olje v templju. Pleše se in poje, igrajo se družabne igre; posebna igra ob praznovanju hanuke je igra z vrtavko, poimenovano **dreidel**.

Dreidl

Ime je hebrejska izpeljava iz nemškega glagola 'drehen' (vrteti /se/). Z oglatim dreidlom s štirimi stranskimi ploskvami se otroci igrajo za 'gelt'; to so običajno kovanci male vrednosti, koščki čokolade, bonboni, oreški ipd. Na vsaki stranici je zapisana ena črka: nun – nič, gimel – vse, hei – pol, shin – dodaj. Te črke vodijo igro. Predstavljale naj bi anagram za 'nes Ggadol haya sham', (hebr. *velik čudež se je zgodil tukaj*), s tem pa izražajo bistvo praznika luči.

Vrtavka ali dreidl¹⁴

Kako se ob obisku predstave srečamo s tem praznikom?

Judje so se ob prazniku luči veselili. Ob katerih praznikih se vi veselite?

Ali ob družinskih praznovanjih ohranjate tradicionalne običaje? Katere?

¹⁴ Spletna stran https://sl.wikipedia.org/wiki/Hanuka#/media/File:Dreidel_001.jpg; dostopno 23. 4. 2019.

PRAZNIK USOD

Purim (פורים) se praznuje v spomin na dogodke, opisane v Esterini knjigi. Praznovanje vključuje:

- Branje Megile. Besedilo se bere iz svitka, prvič zvečer in drugič naslednje jutro. Ob vsaki omembi Hamanovega imena se poslušalci prezirljivo zgražajo, (predvsem otroci) običajno ob tem uporabijo glasno ropotuljo.
- Mišloa manot. Obdarovanje sorodnikov in sosedov (predvsem otrok) s hrano in pijačo.
- Matanot la'evjonim. Obdarovanje revnih in pomoči potrebnih.
- Purimski obed (se'udat purim ali purim se'udah). Spremlja ga (pogosto prekomerno) uživanje alkoholnih pijač. Judovski modreci opozarjajo, da pitje alkoholnih pijač na purim še ne pomeni pravice do neprimerne in nemoralnega obnašanja ...

Iz prvotnega praznovanja se je razvilo več običajev. Eden od zelo razširjenih je gledališka predstava (*purim spiel*), zasnovana na dogodkih iz Esterine knjige, vendar ni omejena na samo to vsebino. Zelo pogosto je oblačenje v kostume in nošenje mask. Navada se je verjetno razvila iz gledaliških predstav, čeprav o njunem nastanku govori več teorij. Najbolj verjetna je tista, ki išče povezavo z Esterinim skrivanjem judovskega porekla ob prihodu na dvor perzijskega kralja. V Izraelu se po glavnih mestnih ulicah dogajajo praznične povorke, imenovane Ad-D'lo-Jada (hebr. 'dokler ne veš'). Ime namiguje na izgubo spomina, ki je posledica prekomernega popivanja.

Večina Judov praznuje purim 14. adarja, dan po zmagi Judov nad sovražniki. Ker so se Judje v prestolnici Šušan borili še naslednji dan, se je tam purim praznoval dan kasneje (שושן פורים, šušanski purim). Praznovanje se je kasneje razširilo na vsa mesta, »obzidana od Jozuetovih časov«. Takrat noben Jud ni živel v Šušanu (Susa, Iran), zato se šušanski purim v polnem obsegu praznuje samo v Jeruzalemu, v drugih mestih je praznovanje omejeno na manjše spremembe v bogoslužju in prepoved postenja.

Kako se Estera v predstavi pripravlja na praznovanje purima?

Zakaj se odloči za to?

Kateri elementi praznovanja so uporabljeni v predstavi?

JUDOVSKA KULINARIKA

Judovska kuhinja je ena izmed bolj neobičajnih kuhinj na svetu, polna prepovedi in simbolov. Ni samo okusna, ampak tudi zelo pazljivo in pozorno pripravljena. Za Jude je hrana veliko več kot samo način prehranjevanja. Zaradi spoštovanja pravil so Judje bili zmožni dolga leta ohraniti svojo tradicijo.¹⁵

Nekaj tradicionalnih jedi:

latkes (krompirjeve palačinke), sufganiyot (polnjeni krofi), brisket (goveja prsa), challah (pletен kruh), borekas (pecivo, polnjeno s sirom, krompirjem ali špinačo), blinci ...

Z učenci se lotimo priprave ene izmed tradicionalnih jedi, na primer: **LATKES**¹⁶:

Količina: 15 palačink.

Čas priprave: 45 minut.

Sestavine: 1 kg krompirja, 1 čebula, 2 jajci, 150 g navadne moke, 2 čajni žlički košer soli ali 1 čajna žlička navadne soli, 1 čajna žlička pecilnega praška, polovica čajne žličke popra, olje za cvrtje

Postopek:

1. **korak** / Na grobo nastrgamo krompir in čebulo. Zmes damo v čisto krpo in jo ožamemo, da odstranimo odvečno tekočino.
2. **korak** / Ožeto zmes prestavimo v veliko posodo, dodamo jajca, moko, sol, pecilni prašek in poper. Mešamo, dokler ne dobimo homogene zmesi.
3. **korak** / V ponev nalijemo za prst olja in počakamo, da se segreje do zmerne temperature (v vroče olje damo kanček zmesi, da preverimo, kdaj zacvrči). Ko je olje dovolj vroče, z zajemalko zajamemo zmes in jo v kupčkih polagamo v ponev. Ko robovi porumenijo in postanejo hrustljavi, palačinko obrnemo. Na vsaki strani cvremo približno 5 minut. Krompirjeve palačinke serviramo tople.

Zanimivost pri cvrtju krompirjevih palačink je, da se cvrejo v ogromnih količinah olja, kar simbolizira olje v templju, ki ponazarja čudež hanuke.

¹⁵ Spletna stran <https://hr.sneznoe.com>; dostopno 20. 5. 2019.

¹⁶ Recept dostopen na <https://cooking.nytimes.com/recipes/1015533-classic-potato-latkes>; dostopno 20. 5. 2019.

Krompirjeve palačinke po zgornjem receptu, osebni arhiv.

Blinci

Brioši

'Sufganiyot' (krofi)

Košer

so stroga judovska verska pravila za pripravo in uživanje hrane. Na svetu je približno 15 milijonov Judov, ki uživajo hrano na tak način. Košer temelji na Tori, prvih petih Mojzesovih knjigah iz 13. st. pred našim štetjem. Večina pravil je smiselnih v povezavi z zdravjem. Osnovna pravila so: rastlinska hrana je sprejemljiva; uživanje mesa je dovoljeno, če se odstrani kri; meso in mleko je treba strogo ločevati; samo določene živali so primerne za uživanje in morajo biti obredno usmrčene.

FOTOGRAFIJA

Fotografija je tehnika trajnega zapisovanja slike na različne načine: kemično, mehansko ali digitalno. Beseda izhaja iz grških besed φωτος: photos - *svetloba* + γραφης: graphis - *pisalo* ali γραφη: graphê - *risanje s svetlobo*.

O nastanku fotografije kroži veliko teorij, vendar je najbolj zanimiva zgodba o de la Rochu, ki je v svojem delu *Giphantie* leta 1741 napovedal njen nastanek. Že takrat si je zamislil material, ki bi zapisal barve narave na trdo ploščo, pokrito z neznano snovjo. Ploščo bi morali razvijati le v temi, da bi postala vidna tudi podnevi. S tem je praktično napovedal nastanek fotografije.

Besedo pa je prvič uporabili sir John Frederick William Herschel leta 1839. Objava imena nima nič skupnega z izumom fotografije, ta je nastala v optični fazi leta 1519 s *camera obscura*. Fotografija, kot jo poznamo danes, pa je nastala leta 1827, ko je Joseph Nicéphore Niepce izumil material, ki se je strdil pri stiku s svetlobo. Potreben čas osvetlitve njegovega materiala je bil 8 ur.

Za fotografiranje potrebujemo fotoaparatus. Prvi fotoaparatus so bili leseni zaboji z objektivom. Fotografirali so profesionalni fotografi, kmalu po izumu so postali priljubljeni fotografski studii, ki so se v glavnem ukvarjali s portretno fotografijo. Danes večinoma fotografiramo s prenosnimi telefonskimi aparati, fotografiranje je postalo preprosto in cenovno dostopno. Pa vendar se še zmeraj razvija tako profesionalna kot tudi umetniška fotografija, slednja kot vrsta vizualne umetnosti.

Polaroid

Pred vstopom se gledalci fotografirate s posebnim – polaroidnim – fotoaparatom. Prvi polaroidni fotoaparatus, ki sta ga sestavljala objektiv in nekakšna prenosna mini temnica, je leta 1932 iznašel Samuel Shlafrock. Aparatus, kot poznamo danes, pa je skonstruiral ameriški znanstvenik in izumitelj Edwin H. Land. Rojen je bil leta 1909 v Connecticutu staršem, ki so bili vzhodnoevropski Judje. Land († 1991) je začel študirati kemijo na univerzi Harvard, vendar je študij kmalu opustil in se odpravil v New York, kjer se je lotil raziskav v zvezi s polarizirajočim filmom. Bojda je navdih za to pogruntavščino dobil, ko ga je njegova hči, ki jo je poskušal ujeti v objektiv, vprašala: »Zakaj pa fotografij ne morem videti takoj?« Konec tridesetih let 20. stoletja je ustanovil podjetje Polaroid Corporation. Leta 1947 so na tržišče poslali prve fotoaparatus, ki so bili v trenutku zmožni izpljuniti, kar so posneli. Ključna prednost polaroida je, da film razvije

znotraj aparata, ne da bi ga bilo zato treba obdelovati v temnici, in da za to ne potrebuje več kot nekaj trenutkov po škljocu. Še nadaljnjih nekaj minut je potrebnih, da posnetek, ko ga izvlečemo iz reže na fotoaparatu, na zraku dobi prave barve. (Kar spomnite se, kako hitro ste ugledali svoje podobe na polaroidni fotografiji.)

→ *Pripovedujmo ob fotografijah:*

Vsak učenec prinese ljubo fotografijo, ki ga spominja na človeka, dogodek, kraj ...

Opiše jo sošolcem, ob tem predstavi tudi okoliščine, t. i. sobesedilo.

Skuša sporočati slikovito in privlačno, uporablja zvoke, geste, gibe ...

→ *Ustvarimo foto zgodbo:*

Kar s telefonom fotografirajmo motive, razvrstimo jih v želeno zaporedje in tako sestavimo ogrodje zgodbe. Opisujemo podobe in pripovedujemo o njih, potem pa prisluhnimo zgodbam drugih! Kot izhodišče lahko služijo spomini, izleti, dogodki od jutra do večera, filmi in predstave, knjige ali pa posamezne teme, ki nas privlačijo (npr. narava, barve, aparati, šport, poklici, ulice in trgi ipd.).

Pripovedovanje lahko začnemo s tremi fotografijami, kasneje pa težavnost stopnjujejo in pripovedujemo ob petih, sedmih ...

→ *Oblikujemo fotografsko razstavo:*

Fotografije, ob katerih smo pripovedovali zgodbe, lahko natisnemo na debelejši papir in jih pritrdimo na enotno površino.

Zapišemo naslov zgodbe – naslov postane na razstavi ime cikla.

Lahko pripravimo tudi skupinsko razstavo posameznih fotografij na določeno temo (glej prvo fotografsko nalogo).

→ *Izdelajmo in preizkusimo camera obscura, praobliko fotoaparata:*

<http://eucbeniki.sio.si/lum8/2465/index.html>

4 MEDBESEDILNI ELEMENTI

- Esterina knjiga
- fotografije
- zvočni posnetki:
 - judovska otroška pesem v francoščini (<https://www.youtube.com/watch?v=F9kWRpPy1ic>)
 - judovska uspavanka (<https://www.youtube.com/watch?v=xtZZKVij0Dc>)
 - judovska popevka (<http://www.hebrewsongs.com/?song=hayuleilot>)
 - Hitlerjev govor
 - vojaško korakanje

Kateri elementi so vključeni v predstavo in izhajajo iz judovske tradicije?

Kamenček – spomin na mrtve, judovsko pokopališče v Dolgi vasi, osebni arhiv.

5 BRALNI PREDLOGI

Za mladino:

- BOYNE, JOHN. *Deček v črtasti pižami*. Dob pri Domžalah: Miš, 2007.
- DEFONSECA, MISHA. *Preživela z volkovi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2012.
- FRANK, ANNE. *Dnevnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.
- GLEITZMAN, MORRIS. *Nekoč*. Dob pri Domžalah: Miš, 2011.
- GLEITZMAN, MORRIS. *Potem*. Dob pri Domžalah: Miš, 2011.
- GLEITZMAN, MORRIS. *Zdaj*. Dob pri Domžalah: Miš, 2012.
- GLEITZMAN, MORRIS. *Kmalu*. Dob pri Domžalah: Miš, 2017.
- GLEITZMAN, MORRIS. *Morda*. Dob pri Domžalah: Miš, 2018.
- KACER, KATHY. *Skrivnost Gabijine omarice*. Dob pri Domžalah: Miš, 2005
- LEVINE, KAREN. *Hanin kovček*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004.
- STEINER, MIRIAM. *Vojak z zlatimi gumbi*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2015.
- ŠAROTAR, DUŠAN. *Koncert za violino in orkester*. Geniji². Ljubljana: Genija, 2007.
- WIESEL, ELIE. *Noč*. Radovljica: Didakta, 2007.
- ZUSAK, MARKUS. *Kradljivka knjig*. Ljubljana: Sanje, 2010.

Za odrasle:

- KERTÉSZ, IMRE. *Brezusodnost*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- ŠAROTAR, DUŠAN. *Biljard v Dobrayu*. Ljubljana: Beletrina, 2014.